
Van de bovenste boekenplank

Wie als arbeidsmarktonderzoeker nu en dan een anderstalig boek ter hand neemt, internationale tijdschriften en buitenlandse working papers doorploegt, websites bezoekt of simpelweg wat uitgeverscatalogi inkijkt, komt onvermijdelijk geregeld verrassende dingen tegen. Onderzoekresultaten die niet echt voor de hand liggen en waarvan je graag eens een binnenlands equivalent zou zien. Interessante en intelligent gebruikte data-sets, waarvan je zou hopen dat ze ook bij ons beschikbaar zijn. Conceptuele kaders en onderzoeksmethoden die ietwat van het gewone afdwalen of zelfs gedurfd te noemen zijn. Boeken waarvoor je de tijd niet hebt om ze te lezen of er de waarde van in te schatten omdat ze net naast je eigen enge vakgebied vallen, maar waarvan je graag door een deskundig iemand de inhoud gepeild zou zien. Allemaal dingen dus waarvan je in eerste instantie misschien de neiging hebt om ze voor jezelf te houden in de hoop er later iets mee te kunnen doen dat in je vakgebied ophef maakt, maar waar je bij nader toezien toch in de koffiekamer met collegae over praat omdat je beseft dat je de tijd of de competentie niet hebt om er écht iets mee te doen en je deze parels toch niet verloren wil laten gaan.

De bedoeling van deze rubriek is om dat soort zaken te verzamelen. Wie iets te signaleren heeft, contacteert: Walter Van Trier, p/a Steunpunt WAV, E. Van Evenstraat 2C, 3000 Leuven, tel. 016/323225, e-mail: walter.vantrier@wav.kuleuven.ac.be

Van de boekenplank

Verbeeld je de volgende Hollywood-achtige scène: je wordt achtervolgd door een moordzuchtige bende die je intens en gepassioneerd haat omwille van de kleur van je huid, de vorm van je neus, de aard van je geloof of iets dergelijks; als ze je bijna te pakken hebben, werp je een hoop bankbiljetten weg en terwijl je achtervolgers zich bezig houden met het oprapen ervan kan jij ontkomen. Wellicht prijs je jezelf gelukkig dat bij het tuig, waarmee je te maken had, interesse voor materieel gewin de bovenhand haalde. Maar, zo merkte Amartya Sen ooit op, sommige generaliserende theoretici zouden in deze scène zeker een goed voorbeeld zien van een algemene stelling: materieel eigenbelang tempert gewelddadige passies.

Bijna 25 jaar geleden publiceerde Albert O. Hirschman – bij sociale wetenschappers wellicht het best bekend omwille van de door hem geïntroduceerde begrippentriade ‘exit’, ‘voice’ en ‘loyalty’ – een boek, *The Passions and the Interests* (Princeton University Press, 1977), waarin hij uitlegt dat de oorsprong van deze visie in de zeventiende en achttiende eeuw ligt. De basisstelling van het boek is dat zich in deze periode een verschuiving voordoet in de betekenis die men geeft aan het nastreven van materiële belangen. Men beschouwt het niet langer (negatief) als zondig (want ‘vrekkelig’), maar als een (positieve) kracht die de onbeheersbare en destructieve passies van de mens in bedwang kan (en moet) houden. Deze ideologische transformatie vormt uiteraard een belangrijke voedingsbodem voor de latere triomftocht van het

kapitalisme. Maar Hirschman maakt hierbij een belangrijke kanttekening. Deze verschuiving in betekenis komt voort uit en geeft uiting aan de grote bezorgdheid van de toenmalige politieke denkers met betrekking tot de staatsmanskunde. Zij vreesden dat passioneel gedrag van de machthebbers grote schade zou aanrichten aan de staat. In hun teksten proberen zij daarom een onderscheid te maken tussen de 'goede' en de 'slechte' passies en het is in deze context en met het oog op het maken van dit onderscheid dat zij het begrip 'belang' of 'belangen' in eerste instantie hanteren. Het werk van de meest voldragen vertegenwoordigers van deze visie (bijvoorbeeld de Schot James Steuart of de Fransman Montesquieu) toont aan hoe (materieel) eigenbelang zowel van machthebbers als van hun onderdanen temperend kan werken en handelingen die voortkomen uit gepassioneerde excessen (zoals handelingen uit willekeur of uit lust naar eer en glorie) kan kortwieken. Het begrip 'belang' (of 'belangen') verwijst dan naar een handelingsmotief dat de passies kan temmen of temperen. Kortom, deze redenering rust niet op economische, maar wel op politieke argumenten; de nadruk ligt niet op de economische voordelen van het handelen uit eigenbelang maar wel op de politieke gevaren en rampen die worden voorkomen als passioneel handelen van machthebbers wordt getemperd door het nastreven van materieel eigenbelang. Dat dit verschil belangrijk is merkt men als men het werk van iemand als Adam Smith bekijkt. Smith, zo zegt Hirschman, schuift het onderscheid tussen 'belangen' en 'passies' terug terzijde en legt daarom de nadruk nagenoeg volledig op de economische voordelen. De opvatting dat economische expansie dé medicijn is tegen allerhande conflicttoestanden krijgt daardoor, net als het adagium 'private vices, public virtues', een veel economistischere betekenis en het is deze engere betekenis die sindsdien de bovenhand kreeg.

Waarom haal ik een dergelijk oud boek, dat bovendien gaat over nog veel oudere teksten, uit de kast en besteed ik er hier uitvoerig aandacht aan? In het algemeen omdat de stelling van Hirschman mij nog altijd voldoende actueel lijkt om ze onder de aandacht te brengen. Het politieke discours van vandaag herbergt immers nog steeds uitspraken die schatplichtig zijn aan de visie dat meer welvaart de voedingsbodem wegneemt voor (passionele) maatschappelijke conflicten en dat appél op (wel-

begrepen) eigenbelang de beste motor is voor meer welvaart. Kennis nemen van de teksten waarin deze redenering haar oorsprong vindt en van de argumenten die eraan ten grondslag liggen, lijkt mij voor een goed begrip van het heden van groot belang; zelfs als deze teksten en argumenten enkele eeuwen oud zijn. Voldoende reden om de lectuur van dit boekje aan te prijzen, lijkt me.

Maar ik geef het grif toe. Dé aanleiding om *The Passions and The Interests* uit mijn boekenkast te halen, ligt elders. Met name in de vaststelling dat ik bij discussies omtrent de 'Derde Weg' – of de Belgische variant ervan: 'de actieve welvaartsstaat' – dikwijls moet terugdenken aan het oude Joodse verhaal waarmee Hirschman het slothoofdstuk van zijn boek begint en inzonderheid aan de methodologische richtlijn die hij er uit distilleert.

Het hoofdpersonage van het verhaal is de rabbijn van Krakau waarvan wordt verteld dat hij op een dag plots met een luide schreeuw zijn gebed staakte en meedeelde dat hij net in een visioen de dood van de rabbijn van Warschau zag. De Joodse gemeenschap van Krakau was uiteraard vol verdriet, maar vooral ook erg onder de indruk van de visionaire kracht van hun rabbijn. Enkele dagen later reizen een paar Joden van Krakau naar Warschau en zien daar tot hun verbazing de oude rabbijn gezond en wel zijn taak vervullen. Terug in Krakau vertellen ze hun wedervaren, wat hier en daar enige spottende opmerkingen uitlokt. Maar onwankelbare volgelingen springen in de bres voor hun rabbijn. "Toegegeven", zeggen ze, "misschien was hij fout in de details; maar wat een visie sprak uit zijn woorden!"

Ridiculiseert dit verhaal lieden die hun geloof nog blijven rationaliseren nadat men hen bewijzen van het tegendeel voorlegde? Zeker, zegt Hirschman, maar men kan het verhaal op een dieper niveau ook lezen als een verdediging van, ja zelfs een eerbetoon aan visionair en speculatief denken, ongeacht of het met deze visie fout afloopt. De methodologische les van het verhaal is dan wellicht dat sociale wetenschappers ten onrechte hun aandacht richten op de niet-bedoelde gevolgen van bepaalde doelgerichte handelingen? De niet-gerealiseerde gevolgen van bepaalde visies en handelingen zijn minstens evenveel aandacht waard. En is het niet van groot belang te onderzoeken waarom visies,

die men ooit als grandioos beschouwde, niet of slechts ten dele werden gerealiseerd?

Ik zei het al: discussies over de actieve welvaartsstaat of de Derde Weg doen mij steevast terugdenken aan deze passages uit *The Passions and The Interests*. Oké, onder druk van het korte termijn-denken lijkt het begrip alweer uit het Belgische politieke discours te zijn gebannen, maar dat hoeft ons niet te beletten om ons af te vragen welke toekomst dit visionaire toekomstbeeld in petto had kunnen hebben – al was het maar omdat een gedegen inspanning terzake ons meer inzicht kan geven in welke maatschappelijk regime de welvaartsstaat eventueel kan of zal opvolgen. Hirschman's methodologische opmerking kan hierbij van dienst zijn. De bulk van de literatuur over actieve welvaartsstaat kan men, lijkt me, in twee grote twee stapels verdelen. De ene bevat teksten, die de economische voordelen etaleren van een aanpak waarbij men meer gebruik maakt van het welbegrepen eigenbelang; de andere bevat teksten, die de perverse (en dus onbedoelde) effecten van deze al dan niet reeds gerealiseerde hervormingsvoorstellen aanklagen. Kortom, men vindt uitermate weinig materiaal dat toelaat om een positieve analyse te maken van het nieuwe regime dat desgevallend onder labels als 'Derde Weg' of 'actieve welvaartsstaat' voor onze ogen vorm krijgt.

Eén van de schaarse uitzonderingen op dit vlak is *Governing Work and Welfare in a New Economy. European and American Experiments*. (Oxford, University Press, 2003) Het boek bevat een reeks van 13 essays, die het resultaat vormen van een reeks seminars, georganiseerd door het European Union Center van de University of Wisconsin-Madison om de transatlantische dialoog over de hervormingen op het domein van werkgelegenheid en sociale bescherming te stimuleren. De hoofdstukken zijn stuk voor stuk geschreven door bekende auteurs als Martin Rhodes, Paul Osterman, Joshua Cohen, Charles F. Sabel, Maurizio Ferrera, Anton Hemrijck, Adalbert Evers, Robert Salais of Alain Supiot en gebundeld door Jonathan ZEITLIN en David M. TRUBEK, de co-directeuren van de European Union Center.

In het inleidend hoofdstuk merkt Jonathan Zeitlin op dat discussies over dit onderwerp veelal impliciet veronderstellen dat Europa en de Verenigde

Staten weinig van elkaar kunnen leren. "According to one widespread view, common on the right, especially in the United States and certain international organisations, the 1990s saw the global triumph of a single dominant economic model, that of the American free-market capitalism, whose superior efficiency was reflected in higher growth and lower unemployment rates than those of continental Europe. From this perspective, the main question raised by transatlantic comparisons was how to overcome the social, political and administrative barriers to European emulation of the American model through the adoption of neo-liberal reform policies such as workfare and labor-market deregulation. According to a second broadly-held view, common on the left, especially in Europe, such efforts to promote European emulation of the American model were both inappropriate and undesirable given the fundamental differences between the two regions in economic organization, social values, policy regimes, and political/institutional structures." *Governing Work and Welfare* gaat uit van een andere visie.

Ondanks de grote verschillen stellen de auteurs van de bijdragen aan dit boek vast dat de Verenigde Staten en Europa zich geconfronteerd zien met gelijkaardige uitdagingen zonder daar een voor de hand liggend antwoord voor te hebben. "How to reconfigure labor-market institutions and welfare regimes designed for a previous era, based on very different patterns of productive organization, employment, and household security in this new economy, which as the essays in this book show has emerged in strikingly similar ways on both sides of the Atlantic over the past quarter-century? How to balance flexibility and security in this new economy, characterized by increased volatility and uncertainty, greater international openness and competition, a faster pace of innovation, more fluid boundaries between firms, and devolution of enhanced responsibilities to individuals and teams, resulting in rapidly shifting skill profiles and less-stable employment careers? How to provide individuals with the complementary resources and institutional supports or 'capabilities' needed to navigate safely through the ensuing hazards and transitions of the labor market and the life course? How to recalibrate established welfare programs and expenditures to cover changing distributions of social risk between generations and genders

across the life cycle response to demographic pressures such as population ageing and increasing female labor-force participation? How to reconcile work and family life, in light of rising levels of women's paid employment, whose importance for economic growth and welfare state sustainability is widely acknowledged, but which requires expanded provision of complementary caring services for children and the aged, whether through public or private channels?"

Niet enkel de uitdagingen zijn gelijkaardig. De essays suggereren ook dat men in Europa en in de Verenigde Staten gelijkaardige problemen ondervindt bij de uitwerking van effectieve en legitieme arrangementen om de hervormde instituties te behouden – vandaar het zo veelvuldig gebruik van het nieuwe mode-woord 'governance'. Hervorming van de werkgelegenheid/sociale bescherming-nexus heeft immers zowel een horizontale – "... welfare and employment reforms typically cut across formally distinct but functionally interdependent policy areas or governance domains, each involving a multiplicity of public and private actors" – als een verticale dimensie – "... reforms of the work-welfare nexus typically cut across established divisions of labor between different levels of governance." Deze combinatie maakt de kwestie zo netelig. Het stelt niet enkel de bestaande verdeling van macht en verantwoordelijkheid in vraag, maar doet in beide regio's aanzetten geven tot een systeem van 'multi-level governance' met alle gevolgen van dien. "How to coordinate policy-making and implementation across different levels of governance when comprehensive blueprints can no longer be designed and imposed from the center? How to avoid reform blockages by entrenched groups occupying strategic veto points? How to ensure accountability of local units and promote diffusion of promising solutions to common problems in a decentralized system of policy experimentation?"

De centrale boodschap van deze collectie is duidelijk. Europa en de Verenigde Staten zien zich niet enkel geconfronteerd met gelijkaardige uitdagingen op het terrein van werk en sociale voorzieningen. Hun ervaring illustreert ook dat de oude aanpak niet meer werkt. "Given the novelty and complexity of the issues, coupled with the degree of uncertainty concerning the best way to proceed,

policy makers in the European Union and the United States have increasingly recognized the need to accept diversity, encourage experimentation, foster collaborative problem-solving, and link multiple levels of governance." Het resultaat is een proliferatie van nieuwe vormen van experimentaal bestuur gebaseerd op variabele combinaties van gedecentraliseerde besluitvorming en informatieverwerving.

Voldoende stof dus voor studiewerk dat ons toelaat om lering te trekken uit deze experimenteerfase en de deeltjes bijeen te brengen van een puzzel, die ons uiteindelijk in staat moet stellen om een beter zicht te krijgen op welk (nieuw?) maatschappelijk regime vandaag vorm krijgt. *Governing Work and Welfare* maakt hiermee alvast een goed begin.

Tijdschriftgesprokkel

✓ Op 17/18 januari 2002 organiseerde men in Lyon, onder de auspiciën van het ILO, een symposium met als titel: 'L'avenir du travail, de l'emploi et de la protection sociale: dynamique du changement et protection des travailleurs'. De bijdragen tot dit symposium werden gebundeld en in boekvorm door het ILO uitgegeven, maar ze zijn ook te vinden op het web (www.ilo.org/public/french/bureau/inst/papers/lyon2002) en vormen boeiende lectuur. Drie topics werden behandeld: 1. het voorkomen van uitsluiting en het vergemakkelijken van integratie (Bernard Gazier, Anne-Marie Brocas, Per K. Madsen en Günther Schmid), 2. de afstemming van arbeid en gezin (Dominique Anxo, Gösta Esping Andersen en Jeanne Fagnani), 3. de vraag of de nieuwe regelgeving zekerheid kan geven gedurende het hele leven (Alain Supiot, Marie-Anne Frison-Roche, Michael Piore, Bruno Trentin en Simon Deakin).

✓ In het recente verleden is in de Verenigde Staten vrij veel aandacht gegroeid – sommigen gewagen zelfs van een explosie van onderzoek, media aandacht en politieke discussie – voor de problematiek van werk en gezin. *Industrial Relation*, vol. 42 (2003) n° 2, bundelt vijf artikels die het effect van bedrijfsbeleid terzake evalueren. Susan C. EATON bekijkt de band tussen 'work-family programs' en werknemersprestaties (pp. 145-167). Peter BERG, Arne L. KALLEBERG en Eileen APPELBAUM presenteren gegevens die suggereren dat zogeheten

'high-performance workplaces' werknemers helpen een betere balans te vinden tussen werk en gezin. (pp. 168-188). Rosemary BATT en Monique P. VALCOUR bekijken het samenspel tussen drie zaken: bedrijfsbeleid ten aanzien van werk-gezin, high-performance human resource initiatieven en 'work design'. Zij besluiten dat deze combinatie job-turnover en conflicten tussen gezin en arbeid vermindert. (pp. 189-220). Stephen J WOOD, Lilian M. DE MENEZES en Ana LASAOSA gaan op basis van Britse gegevens na of bedrijfsleiders beleidsinstrumenten op een specifieke manier bundelen en of ze hierbij systematisch tewerk gaan (pp. 221-250). Gordon CLEVELAND en Douglas HYATT richten hun aandacht op de effecten van welfare-to-work programma's op de gedragingen van de gezinnen (pp. 251-269). In een inleidend artikel verklaren Robert E. DRAGO en Douglas HYATT de toenemende aandacht voor deze problematiek vanuit drie tendenzen: moeders betraden de arbeidsmarkt in steeds grotere aantallen, werkende vaders krijgen meer interesse in hun rol als vader, en alleenstaande ouders vormen een steeds belangrijker segment van de werkende bevolking. Gezien alles laat voorzien dat deze tendenzen zich blijven doorzetten, hebben bedrijven er steeds meer belang bij om met de effecten van mogelijke conflicten tussen gezin en werk rekening te houden. Een goed bedrijfsbeleid terzake is ontegensprekelijk lonend en tal van bedrijven nemen dan ook initiatieven op dit vlak. Drago en Hyatt benadrukken het belang van twee belangrijke complicaties die zich hier kunnen voordoen. Ten eerste, de kans is reëel dat een maatregel die een betere combinatie van werk en gezin moet mogelijk maken voor een bedrijf enkel voordelig is als hij goed spooft met andere elementen van het human resources beleid of met het productiebeleid. In zo'n geval is het niet evident dat bedrijven spontaan en zonder externe expertise de maatregelen nemen die het best in hun configuratie passen. Bovendien is de kans op marktfalen hier groot. Een maatregel kan voordelig zijn als vele bedrijven er gebruik van maken, maar nadelig als slechts enkele bedrijven hem invoeren. Veronderstel dat een bedrijf een crèche opent. Als alle bedrijven dit voorbeeld volgen, zouden werknemers met kleine kinderen zich min of meer evenredig spreiden over alle bedrijven. Als slechts één of enkele bedrijven dit voordeel aanbieden, trekken zij overmatig jonge ouders aan en dragen zij (of hun kinderloze werknemers)

het grootste deel van de kost van crèches. Met andere woorden: beide complicaties verklaren op een verschillende manier waarom een spontane ontwikkeling op dit terrein niet noodzakelijk leidt tot een optimale inzet van de middelen.

✓ We weten het allemaal. Tenzij we collectief beslissen om ouderen en zieken aan hun lot over te laten zal zorgarbeid in de toekomst een veel groter aandeel hebben in de werkgelegenheid. De manier waarop we de werknemers van deze sector belonen is derhalve niet zonder belang. In 'Wages of Virtue: The Relative Pay of Care Work', in: *Social Problems*, vol. 49 (2002) n° 4, pp. 455-473, maken Paula ENGLAND, Michelle BUDIG en Nancy FOLBRE gebruik van gegevens uit de Amerikaanse National Longitudinal Survey of Youth om na te gaan hoe de lonen van 'care-workers' – i.e. "occupations in which workers are supposed to provide face-to-face service that develops the human capabilities of the recipient" – zich verhouden tot deze van werknemers met gelijkaardige karakteristieken in andere beroepen. De analyse bevestigt de verwachtingen van de auteurs en toont aan dat er inderdaad sprake is van een 'wage-penalty' voor zorgarbeiders. "... workers generally experience a decline in wage when entering a care occupation and an increase when leaving care work. ... the relative penalty for care occupations identified here shows that the same person earns less when in an occupation coded as care work, than when working in other occupations" (p. 468) De auteurs merken hierbij op dat men de verklaring voor deze vaststelling niet moet zoeken in voor de hand liggende karakteristieken zoals de overwegend vrouwelijke aard van de jobs, hun situering in marginale bedrijven of de publieke sector, hun lage vereisten inzake vaardigheden en kennis – voor al deze factoren werd immers statistisch gecontroleerd. England, Budig en Folbre benadrukken zeer sterk dat deze situatie ontegensprekelijk en in dubbel opzicht als een ernstig sociaal probleem moet worden gezien. Ten eerste gaat het hier duidelijk om een probleem van gelijkheid. Wie zorgarbeid verricht, verdient minder dan andere werknemers met gelijkaardige vaardigheden. Ten tweede kan deze situatie een tekort aan aanbod van zorgarbeid meebrengen. Dit laatste is bijzonder problematisch want noch de individuen noch de samenleving kunnen zonder zorg. De conclusie van de auteurs is duidelijk: "If we care about the collective well-being of society,

about the well-being of those who need care but have limited means to pay for it, and about those who do care work, the most practical way to express this concern is through collective action to ensure governmental and other support for the work of care. ... The best care work may be a bit like good mothering, but relegation to the impoverished pedestal is neither a way to honor mothers, nor to ensure that care is available to those who need it. A more reasonable wage for paid care work is consistent with principles of equity and will help ensure an adequate supply of care to the community, and thereby increase the odds that the fellow citizens we encounter (including our friends and spouses) are civil, humane, and productive.” (pp. 469-470)

Als Conceptuele Afsluiter

Een vraag die mij al lang uitermate intrigeert, is waarom ook economen veelal zonder slag of stoot aannemen dat een specifieke werkzaamheidsgraad of de verhoging van de activiteitsgraad een belangrijk objectief van werkgelegenheids- en arbeidsmarktbeleid moet zijn. Waarom is het (ook) economisch van belang om als streefdoel te stellen dat 70% van de bevolking op actieve leeftijd deze kwalificatie ook maakt? Waarom niet 75% of zelfs 80%? Waarom niet 65% of zelfs maar 60%? Ik weet het wel. Pleidooien voor een activeringsbeleid stellen steevast dat ‘meer mensen aan het werk zetten’ de draagkracht van belangrijke maatschappelijke instituties versterkt en mijn vrienden met praktische politieke ervaring proberen mij te doen inzien dat men zo’n percentages als pragmatische vuistregels moet beschouwen en niet als een wet van Meden en Perzen.

Over de sterkte van deze argumenten wil ik me hier niet uitspreken. Wat mij intrigeert is of lieden, die een activeringsbeleid voorstaan, naast sociologische (‘cement van sociale cohesie’ en ‘sociale integratie’), politieke (‘legitimiteit van de sociale uitkeringen’ en ‘contract tussen generaties’) en ethische (‘solidariteit’ of ‘rechten brengen plichten mee’) argumenten ook een eigenstandig economische redenering kunnen opzetten om te pleiten voor een werkzaamheidsgraad van 70% als objectief van economisch beleid. En wat mij nog meer intrigeert, is welke redenering dit dan wel mag zijn.

Van *Keynesiaans geïnspireerde lieden* begrijp ik nog enigszins dat ze met de dominerende retoriek meegaan. Voor hen is ‘volledige werkgelegenheid’ immers van oudsher een prioritair objectief van overheidsbeleid. Maar toch. Zelfs zonder te vervallen in simplismen – en bij de definiëring van ‘volledige werkgelegenheid’ geen rekening te houden met arbeidsduur, arbeidsefficiëntie en andere dergelijke door Keynes in overweging genomen zaken – lijkt een pleidooi voor ‘meer mensen aan het werk’ mij vanuit een keynesiaans oogpunt niet echt evident. Ongereconstrueerde keynesianen, zoals Nobelprijswinnaar Robert Solow, zien het probleem van ‘onvrijwillige werkloosheid’ (of het niet bereiken van ‘volledige werkgelegenheid’) immers in eerste instantie – ik heb het hier wellicht ooit nog gezegd – als een probleem van ‘produceer foregone’ oftewel als een niet gebruikte mogelijkheid om de koek te vergroten. Hedendaagse economen vergeten trouwens nogal gemakkelijk dat Keynes zelf het werkgelegenheidsvolume gebruikte als proxy voor de voortgebrachte welvaart – een verantwoorde simplificatie omdat hij enkel rekening hield met de korte termijn, want bij een ongewijzigde kapitaalstock betekent een vermindering van ‘onvrijwillige werkloosheid’ (in de betekenis die Keynes daaraan geeft) onvermijdelijk een betere benutting van de economische bronnen. Kortom, ook voor keynesianen is het uiteindelijke criterium (alle andere factoren constant houdend) de hoeveelheid product die een economie voortbrengt en niet het aantal mensen die erdoor aan het werk worden gezet. Als ik de huidige federale minister van Arbeid – in zijn jeugd een veelbelovend (post)keynesiaanse econoom – goed begrijp, draait hij de redenering om. “Wij hebben in België groei nodig om deze groei te kunnen omzetten in jobs”, hoorde ik hem zeggen in een interview kort na de jongste regeringsvorming.

Van de *huidige mainstream-economen* begrijp ik hun pleidooien voor ‘meer werkzaamheid als beleidsobjectief’ echter helemaal niet. Hun tekstboeken stipuleren stuk voor stuk dat de vraag naar arbeid een afgeleide vraag is. Op de keper beschouwt, volgt hieruit dat men het werkgelegenheidsvolume of de werkloosheidsgraad best wel als een soort resultaatsindicator kan hanteren, maar dan wel om het resultaat te meten van een beleid waarvan de hefbomen zich op een ander domein situeren, te weten: dat van de vraag naar goederen.

Waar het concept 'werkzaamheidsgraad' in deze redenering past, is mij niet duidelijk – tenzij men, zoals Richard Layard, inflatie als dé ergste kwaal beschouwt, de werklozen in eerste instantie als een 'reserve-leger van inflatiebestrijders' en de activering van werklozen wil hanteren als het ultieme middel om druk uit te oefenen op de lonen.

Mainstream-economen baseren hun redenering bovendien in laatste instantie, al is het dan slechts impliciet, op de theorie van het algemeen evenwicht. In principe houdt dit denkkader geen rekening met absolute grootheden, zoals het werkgelegenheidsvolume. De basis van het neo-klassieke denken laat derhalve niet toe om enkel op economische, zelfs niet op welvaartseconomische gronden een oordeel te vellen over twee (Pareto-optimale) toestanden van de wereld waarin men een specifiek welvaartspeil bereikt met een verschillend werkgelegenheidsvolume of een verschillende werkzaamheidsgraad.

Daarom dus mijn verwondering als ik veel economen wél vol vuur en zonder veel schroom of veel nuancerings op economische gronden hoor pleiten voor een toename van het aantal werkenden of een verhoging van de werkzaamheidsgraad.

De geschriften, die mij in dit verband het meest kopbrekens kosten, zijn deze van James BUCHANAN – Nobelprijswinnaar en (samen met Gordon Tullock) grondlegger van de theorie van Public Choice, een domein dat hij later verder uitbouwde en omvormde tot 'Constitutional Economics'. In de loop van het voorbije decennium publiceerde Buchanan een reeks artikelen waarin hij wél degelijk op basis van economische argumenten een redenering ontwikkelt die pleit voor een zo hoog mogelijk werkgelegenheidsvolume.

Uit deze stelling volgt dat overheden zich onverantwoord gedragen wanneer ze allerlei systemen invoeren die ertoe aanzetten om het arbeidsaanbod terug te schroeven; integendeel, deze redenering doet begrijpen waarom men vanuit economisch oogpunt aan het arbeidsethos een positieve rol kan en moet toeschrijven. Meer zelfs, in de visie van Buchanan is de ontwikkeling van een arbeidsethos wellicht effectiever dan andere middelen om een groter arbeidsaanbod op te wekken. De recentste variant van dit argument vindt men in: J.

BUCHANAN, The Economics and Ethics of Idleness, in: J.A. Giacalone, C.W. Cobb (eds.), *The Path to Justice: Following in The Footsteps of Henry George*, Annual Supplement of The American Journal of Economics and Sociology, vol. 60, pp. 181-192 (en waaruit ik hierna citeer). Maar eerdere versies zijn te vinden in, o.a.: James M. BUCHANAN, The Supply of Labor and the Extent of the Market, in: Michael Fry (ed.), *Adam Smith's Legacy: His Place in the Development of Modern Economics*, London, Routledge, 1992, pp. 104-116; James M. BUCHANAN, Yong J. YOON, Increasing Returns, Parametric Work-Supply Adjustment, and the Work Ethic, in: *ibid.* (eds.), *The Return to Increasing Returns*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1994, pp. 343-356. Voor een meer uitgebreide behandeling van deze topics verwijs ik naar: James M. BUCHANAN, The Economics and the Ethics of Constitutional Order, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1991 en James M. BUCHANAN, *Ethics and Economic Progress*, Norman/London, University of Oklahoma, 1994.

Pech, zullen jullie zeggen, want hier gaat je mooi opgebouwde verhaaltje. Nee, moet ik antwoorden, want de redenering van Buchanan is gebaseerd op argumenten die met het traditionele neo-klassieke economische verhaal nauwelijks te verenigen zijn. Wél een economisch argument dus, maar een economisch argument dat in zekere zin een bewijs a contrario levert voor mijn hiervoor uitgedrukte scepsis.

Wat vormt de basis van de stelling van Buchanan? Waarom vormt ze a contrario een bewijs voor mijn scepsis? En, vooral, moet men deze redenering zonder meer kritiekloos aannemen?

Centraal in Buchanan's redenering staat een specifieke interpretatie van het begrip 'idleness' – te vertalen als 'ledigheid' (zoals in 'leegloper' of 'zich onledig houden' of 'ledigheid is het oorkussen des duivels'). Specifieke interpretatie, zei ik, want de nadruk ligt op een belangrijke, maar beperkende karakteristiek. 'Idleness', zegt Buchanan, is niet simpel het tegenovergestelde van het benutten van bronnen, maar wel van het benutten van bronnen om zaken voort te brengen die door anderen worden gewaardeerd. "A resource, or resource unit, that can produce value when placed on the market, that is withheld from the market, or from own producti-

on that allows consumption purchases on the market to be replaced, is *idle*.” (p. 183) Merk op dat in deze visie economische bronnen (bijvoorbeeld arbeid) ook onbenut (of ‘ledig’) blijven als men ze gebruikt voor wat we ‘eigenarbeid’ kunnen noemen, met name: de productie van niet-vermarkte gebruikswaarden zonder hierbij op de markt verworven inputs te gebruiken “The subjective value that may be produced for the resource owner is irrelevant.”, zegt Buchanan. Merk ook op dat ‘ledigheid’ niet enkel voortkomt uit eventuele externe beperkingen bij het inzetten van economische bronnen (zoals bij onvrijwillige werkloosheid); ook het vrijwillig onttrekken van bronnen aan de markt (zoals in het geval van loopbaanonderbreking, tijdskrediet of brugpensioen) valt met dit begrip te vatten.

Om te illustreren dat deze specificatie het begrip ‘ledigheid’ van elke trivialiteit ontdoet, de doorsnee econoom niet enkel voor een merkwaardige contradictie plaatst maar bovendien uitteeft op een belangrijke ethische overweging, gebruikt Buchanan het voorbeeld van een hooggeschoold, erg competent professioneel op het hoogtepunt van zijn carrière – een radioloog van 45 jaar met een jaarincome van \$200.000, specificeert Buchanan. Stel deze man stopt vrijwillig met werken. “He opts for the life of leisure; he ‘retires’; he lives off his accumulated savings, plays golf and tennis, and socializes. He undertakes no further productive effort. Henceforth, he remains idle.” (p. 184) Wat kan de doorsnee econoom over deze keuze zeggen? Het nationaal product zal met \$200.000 verminderen (want loon = marginaal product), maar daartegenover staat dat ook het jaarincome van de radioloog weg valt. Gezien men beide bedragen tegenover elkaar kan wegstrepen draagt de persoon die kiest tussen productieve arbeid of ledigheid de volledige kost van deze keuze. Niemand anders wordt door deze keuze op een direct meetbare, economisch betekenisvolle wijze geraakt. “The choice made by the radiologist is the same as if he were, indeed, a Robinson Crusoe on his private island. There seems to be no ethical content in this choice, no ethical implications that result, because others than the one who chooses for himself find themselves in the same positions whether or not the radiologist chooses work or leisure.” (p. 184)

Edoch, deze redenering van de doorsnee econoom is volgens Buchanan in complete contradictie met

een belangrijk basisprincipe van de economische theorie, met name: het principe van wederzijds voordeel door ruil. “There exist mutual gains from trade; all parties gain from exchange, and these gains increase with the extension in the size of the trading network. As the network of exchange expands, increasing advantage emerges from the increased specialization that is made possible. What has happened when the radiologist in our example decides to work less is that the market has been reduced in size. There will be less prospect of fully utilizing the advantages of division of labor, at least for some area of production in the economy.” (p. 185) Anders gezegd: voor Buchanan geldt als basisprincipe dat uitbreiding van de effectieve grootte van de markt voor iedereen voordelen oplevert; voordelen die bovendien onuitputtelijk zijn want meer doorgedreven specialisatie, zo zegt hij, is altijd mogelijk. Doorsnee economen zitten gevangen in de gesignaleerde contradictie omdat ze geen oog hebben voor de specifieke vorm van toenevende schaalopbrengsten die samenhangt met een grotere productiviteit omwille van een meer doorgedreven specialisatie. En toch, Adam Smith wist al van wanten: “The greatest improvement in the productive power of labor, and the greater part of the skill, dexterity, and judgment with which it is anywhere directed, or applied, seems to have been the effects of the division of labor. As it is the power of exchanging that gives occasion to the division of labor, so the extent of this division must always be limited by the extent of that power, or, in other words, by the extent of the market.”

Wie de redenering meer in detail wil volgen of er een meer formele uitwerking wil van bekijken, verwijs ik naar de hierboven geciteerde publicaties van James Buchanan. Maar het voorgaande maakt voldoende duidelijk dat we hier écht wel te maken hebben met een sterk argument dat pleit voor een maximale benutting van het arbeidspotentieel op economische gronden. Meer zelfs, als het klopt, kan men zich afvragen of de andere, meer courante argumenten voor een activeringsbeleid wel tot op het bot gaan. Sociale integratie of sociale cohesie, legitimiteit van uitkeringsstelsels of solidariteit tussen generaties, terugverdienen van uitkeringen of rechten koppelen aan plichten: dit hele arsenaal wordt door het Buchanan-argument in de spurt geklopt op een wijze die Alessandro Petacchi ontmoedigd de fiets aan de haak zou doen hangen. Als

de radioloog kiest om voortaan af te zien van elke productieve bijdrage en zijn zuurverdiende spaarcenten op te leven dan is dat zonder pardon immoreel te noemen. Niet omdat hij voortaan leeft op de kap van anderen (via uitkeringen, bijstand, of liefdadigheid) of omdat hij hierdoor de sociale cohesie van de samenleving in het gedrang brengt, maar wel omdat hij de rest van de wereld de mogelijkheid ontnemt om de arbeidsdeling en de ermee samenhangende specialisatie verder door te drijven en daar de vruchten van te plukken in de vorm van een grotere productiviteit, annex grotere welvaart. En voor alle duidelijkheid: de redenering geldt niet alleen als onze radioloog er voltiijds mee stopt, maar ook als hij zijn productieve activiteiten maar met een deel terugschreeft.

Maar klopt de redenering van Buchanan? En zo niet, waar zit de fout? Deze vraag houdt mij al geruime tijd bezig zonder dat ik écht tot een afdoend antwoord kom; al zegt mijn intuïtie dat er inderdaad iets niet klopt.

Veronderstel even dat we Buchanan volgen. Als samenleving ontwikkelen we een dermate sterk arbeidsethos dat iedereen van groot tot klein het maximaal aantal uren per jaar werkt het hele leven lang. Waar halen we dan de tijd voor de erg-veeltijd-vergende consumptieactiviteiten, die een groot gedeelte van ons dagelijks leven en onze welvaart zijn gaan uitmaken? Vissen, fietsen en wandelen, concerten en festivals bijwonen, uitgebreid tafelen of een dagje uit winkelen gaan: waar halen we er in godsnaam de tijd voor als we maximaal productief zouden zijn? En welk lot zou de sector van de vrijetijdsindustrie beschoren zijn? Natuurlijk, Buchanan kan terecht antwoorden dat men de verworven inkomens dan wel aan iets anders zal uitgeven, wat andere economische activiteit zal opwekken. Aanbod van arbeid creëert immers onvermijdelijk een vraag naar goederen, zegt hij ergens. Dit antwoord roept echter bijkomende vragen op. Ik heb ooit eens als boutade gelanceerd dat een radicale afschaffing van het brugpensioen voor de horeca aan de kust een flinke aderlating aan omzet zou betekenen, zeker in de wintermaanden. Met Buchanan kan men zeggen: geen probleem, deze mensen van middelbare leeftijd – goed zo, Guy? – maken hun geld dan wel op een andere manier op en gezien ze opnieuw productief zijn, kunnen ze bovendien meer uitgeven dan tevoren. Maar waaraan geven

ze hun geld uit? Zeker niet aan zaken die veel (vrije) tijd vergen, want die hebben ze niet (meer). In die zin zit in de door Buchanan gebruikte definitie van 'idleness' als het ware een erg specifiek groeipad voorgeprogrammeerd. Wat dan als een groot deel van de bevolking een ander groeipad zou verkiezen en, bijvoorbeeld, de voorkeur zou geven aan meer tijd in plaats van meer goederen?

Ik zegde het al: ondanks lang tobben, heb ik nog altijd geen afdoend antwoord want aan mijn de replek die ik net suggereer zitten nog wel een paar haken en ogen die ik jullie nu bespaar. Uiteraard heeft dit te maken met mijn gebrek aan vaardigheden, die zouden toelaten om dit probleem op formele wijze aan te pakken, maar ook met het nagevoel volledig ontbreken van wat voor deze ontbrekende eigen vaardigheden een substituut kan zijn; met name: de behandeling ervan in een artikel of een boek door iemand die wel de nodige competenties bezit.

Vandaar dat ik mij gelukkig prijs met de vondst van het artikel van Yew-Kwang NG en Siang NG, *Do the economics of specialization justify the work ethics? An examination of Buchanan's hypothesis*, in: *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 50 (2003) pp. 339-353. Y.-K. Ng is een bekend welvaartseconoom, die bovendien een jaar of tien geleden samen met een collega, X. Yang, een boek publiceerde, waarin ze probeerden een conceptueel kader uit te werken dat toelaat om welvaarts-economische uitspraken te doen over de relatie tussen specialisatie en economische organisatie. In dit artikel gebruiken Ng en Ng ditzelfde conceptuele kader om de stelling van Buchanan te beoordelen. Ik zal jullie evenwel niet lastig vallen met de technische details – in hun analyse maken de auteurs bijvoorbeeld een onderscheid tussen een situatie met heel veel individuen en een situatie met slechts een beperkt aantal individuen; of ze geven aan dat een verhoogd arbeidsethos inderdaad kan leiden tot meer mogelijkheden voor handel en specialisatie, maar dat zo'n effect (= meer handel) ook optreedt in een toestand waarin van economische voordelen omwille van specialisatie geen sprake is – en ineens overgaan naar de eerder genuanceerde conclusies van Ng en Ng.

De stelling dat een arbeidsethos een weldoend effect uitoefent omdat het arbeidsdeling faciliteert en

aanleiding kan zijn tot meer specialisatie heeft zeker enige validiteit, besluiten Ng en Ng. Maar de betekenis ervan is eerder beperkt in onze huidige wereld waarin wereldwijde handel relatief kleine transport- en andere transactiekosten meebrengt. In de oudheid lag de zaak mogelijk anders. "Before the development of modern mass transportation and convenient communications, most of the trade typically was confined to relatively small geographical areas with small population sizes. The opportunity for trade would thus be significantly increased through a higher work ethics. The gain from a higher degree of specialization may thus offset the loss of artificial encouragement of work." (p. 350)

Voor de hedendaagse situatie wijzen deze auteurs op drie factoren die eerder tegen een verdere aansporing tot meer werken lijken te pleiten. Ten eerste is er de vaststelling dat bij ons welvaartspeil een nog hogere consumptie eerder relatieve dan absolute betekenis heeft. "The competition in relative terms, especially in income and consumption, leads to excessive amount of work from the social point of view." Ten tweede moet men daarenboven rekening houden met onze drang om te accumuleren en de rol van de alomtegenwoordige reclame. "... making individuals placing more emphasis on making money than warranted by its real contribution to welfare, even from the individual point of view..." Ten derde is het zo dat de productie en consumptie van goederen en diensten, direct of indirect, een aanzienlijke belasting voor het milieu meebrengen. "Income-earning work is related to production and consumption and leisure as such is less environmentally disruptive." (p. 350) Deze drie elementen suggereren, zo stellen Ng en Ng, dat men vandaag vanuit het oogpunt van een grotere welvaart eerder zou moeten ontraden om langer en meer te werken.

Het artikel van Yew-Kwang en Sian Ng vormt een goed begin om een beter zicht te krijgen op de waarde van het argument voor 'meer werk' dat zo krachtig wordt geformuleerd door Buchanan, maar het is zeker niet een voldoende basis om een definitief oordeel te vellen. Het wachtwoord blijft dus: uitkijken naar de volgende bijdragen tot het debat!

Als Publicitair Toemaatje

Wie kennis wil nemen van de kwalijke effecten die gepaard gaan met de recente ontwikkelingen op het vlak van arbeidsmarkt en sociale uitkeringen zonder daarbij gehinderd te worden door veel theoretisch geleuter, kan ik de volgende twee boekjes aanbevelen: Barbara EHRENREICH, *Nickel and Dimed. Undercover in Low-Wage USA*, Granta Books, London, 2001, 221 blz. en Polly TOYNBEE, *Hard Work. Life in Low-Pay Britain*, Bloomsbury Publishing, London, 2003, 242 blz. Barbara Ehrenreich is wellicht vooral bekend omwille van haar stukken in Time, Harper's, New Republic, The Nation en de New York Times Magazine. Polly Toynbee is columnist in The Guardian en werkte vroeger als social affairs editor voor de BBC.

Beide boekjes vormen in vele opzichten een tweeluik. Ze geven allebei het relaas van een aantal maanden 'investigative journalism'. Ehrenreich werkt een aantal maanden in zes verschillende laagbetaalde jobs en gaat daarmee in op de uitdaging van de editor van Harper's om het leven te beschrijven van iemand die werkt aan \$7 of \$8 per uur. Toynbee gaat in op een uitdaging van 'Church Action on Poverty'. Om uit te vinden wat het betekent om te leven van het minimumloon – op dat ogenblik, net na de invoering door New Labour, £4.10 – gaat ze een aantal maanden wonen in één van de blokken van Clapham Park Estate, begint haar zoektocht naar een (laagbetaalde) job via het Job Center en beschrijft haar daarop volgende 'carrière'. *Hard Work* lijkt meer geresearched dan *Nickel and Dimed* – het bevat alleszins meer verwijzingen naar onderzoeksresultaten die de ervaringen van de auteur in een context plaatsen. Bovendien heeft Toynbee in het begin van haar journalistieke carrière een boek geschreven, *A Working Life*, waarvoor ze een periode als arbeider 'undercover' is gegaan. Een belangrijk element in haar verhaal is derhalve de vergelijking met wat zij ervaren heeft in de jaren 1970 en de vraag of men er in laagbetaalde jobs er sindsdien op vooruit is gegaan.

Het is uiteraard zinloos om de inhoud van beide boekjes samen te vatten. In feite weet iedereen in grote lijnen wat men bij de lectuur ervan voorgeschied zal krijgen. Een van de redenen waarom Ehrenreich lang gearzeld heeft om op de vraag van haar uitgever in te gaan, is, zegt ze, het gevoel

dat ze alleen maar zou bevestigen wat iedereen al wist. Maar de beide verhalen bevatten voldoende detail en inzicht om deze idee te ontcrachten.

Neem bijvoorbeeld de passage waarin Ehrenreich beschrijft welke limieten ze zichzelf bij haar undercover-job had opgelegd: geen gebruik maken van vaardigheden die ze in haar opleiding of tijdens haar loopbaan als auteur verwierf bij haar zoektocht naar jobs; de hoogst betaalde job te aanvaarden en deze trachten te behouden; de goedkoopste woonst te betrekken die beschikbaar was – en achteraf bekent dat ze elk van deze drie regels uit pure wanhoop overtrad. Of de passage waarin ze bij de evaluatie van haar ervaringen als laagbetaalde werkkraacht opmerkt dat zij snel ontdekte dat geen enkele job, hoe laagbetaald ook, echt 'ongeschoold' is. "Every one of the six jobs I entered into in the course of this project required concentration, and most demanded that I master new terms, new tools, and new skills – from placing orders on restaurant computers to wielding the backpack vacuum cleaner; None of these things came as easily to me as I would have liked; no one ever said, 'Wow you're fast!' or 'Can you believe she just started?'" (p. 193) Bovendien moet niet enkel het werk worden aangeleerd, maar ook moet men weten hoe om te gaan met de sociale situatie: de persoonlijkheden, de hiërarchie, de gewoonten, de standaarden.

In de laatste bladzijden van *Hard Work* beschrijft Polly Toynbee hoe ze op het einde van haar undercover periode haar gehuurde flat terug leeg maakt,

poetst, de sleutels aflevert en de korte wandeling naar haar eigen huis aanvat. "Traversing the streets between, I looked back on what it had been like to try (unsuccessfully) to live on a little above the minimum. I had cheated by clocking up big debts, cheated by eating some meals with family and friends, cheated by going home some weekend nights. None the less, during that time the shape of my life and the shape of the city where I have always lived altered beyond recognition. London was a sadder, duller, more impoverished place with fewer pleasures and fewer choices. I lived on the shabby side of everything that my ordinary life barely touched." Alles wat ik deed, schrijft Toynbee, was bepaald door een tekort aan cash. Winkelsgen lagen simpelweg achter de horizon van mijn bestaan. Plaatsen in de stad waar ik anders geregeld kwam voor mijn ontspanning, om te eten, om kleren te kopen, om musea te bezoeken of een theatervoorstelling bij te wonen verdwenen van de landkaart. Waar ik ook rondliep, alles was buiten mijn bereik. Geen Starbucks meer, geen Borders bookshop, geen restaurants, zelfs niet de meest eenvoudige en doordeweekse pub. "That's what 'exclusion' means, if you wondered at this modern wider definition of poverty. It is a large No Entry sign on every ordinary pleasure. No entry to the consumer society where the rest of us live." Apartheid dus, zegt Toynbee, harde apartheid.

Walter Van Trier

Gedrukt bij Acco, Leuven